

Johdanto

**Sauli Puukari, Kristiina Lappalainen ja
Matti Kuorelahti**

Erilaista tukea tarvitsevien oppijoiden ohjauksen ja erityisopetuksen tarpeet ovat ajankohtainen haaste, johon tämä kirja vastaa. Kirjassa tarkastellaan erilaista tukea tarvitsevien oppijoiden ohjauksen teoreettisia lähtökohtia ja käytännöllisiä toimintatapoja. Tarkastelussa on otettu huomioon voimassa oleva lainsäädäntö ja eri osapuolten yhteistyön tarjoamat mahdollisuudet. Yhteistyö käsittää sekä järjestelmätason että tiimi- ja yksilötyöskentelyn näkökulmat. Ohjaus ja erityisopetus erilaisine yhteistyöverkostoineen antavat monipuoliset mahdollisuudet tukea erilaisten oppijoiden opinpolkua ja elämäntulkua. Kyse on ennen kaikkea siitä, miten ihmiset rakentavat toimivia yhteistyösuhteita ja hyödyntävät omia vahvuuksiaan.

Tukea tarvitsevan ohjaus merkitsee ennen kaikkea ihmisen henkilökohtaista huomioon ottamista ja herkkyyttä kohdata yksilö ja tunnistaa hänen kehittymisensä tarpeet. On tärkeää tunnistaa voimavarat ja vahvistaa niitä, joiden varaan kasvu ja kehitys voi nojata. Tässä työssä tarvitaan päteviä ja osaavia yksittäisiä työntekijöitä sekä organisaatioiden välistä moniammatillista yhteistyötä. Lapsen tai nuoren kannalta hänen perheensä on avainasemassa, ja se onkin toimijoista keskeisin. Perhe ja lähiyhteisö ovat ihmisen hyvinvoinnin kannalta tärkeitä elämäntulkun kaikkina aikoina. Kirja lähestyy näitä kysymyksiä eri yhteistyöosapuolten ja toimintojen koordinoinnin ja niiden johtamisen näkökulmista.

Tämän teoksen pyrkimyksenä on tarjota tukea tarvitsevien oppijoiden ohjauksesta näkemys, jossa huomioidaan yksilöllinen tuen tarve opintopolulla osana kokonaisvaltaista hyvinvointia. Kirjan artikkeleissa tarkastellaan aihepiiriä pääasiassa ohjausalan ja erityispedagogiikan näkökulmista ja yhdistetään ne ensimmäistä kertaa yhtenäiseksi uudenlaiseksi esitykseksi. Artikkelien kirjoittajat ovat alojensa tunnettuja tutkijoita ja opettajia sekä tieteen että käytännön piiristä. Kirjoittajat ovat pitäneet tavoitteenaan hyödyntää tutkimustietoa siten, että se kiinnitetään arjen tarpeisiin ja käytänteisiin.

Teoksessa ei ole keskitytty vain eniten ja intensiivisintä tukea tarvitseviin, vaan tuen ja ohjauksen kysymyksiä pohdittaessa liikutaan koko tukiportaikolla yleisen, tehostetun ja erityisen tuen piirissä. Myöskään lasten tai nuorten ikä ei ole ollut pääasia tätä teosta suunniteltaessa: monet periaatteet sopivat sekä pienten lasten että myöhäisnuorten kanssa työskentelevien toimintaan. Toivommekin, että teoksen avaamat uudet näkökulmat palvelevat koulutuksen ja kasvatuksen ammattilaisten arkea varhaiskasvatuksesta aikuiskasvatukseen.

Tarpeen käsillä olevan kaltaisen teoksen tuottamiseksi on luonut peruskouluun rakennettu kolmiportaisen tuen malli. Tukijärjestelmän malli otettiin hallinnollisesti käyttöön vuonna 2011, mutta vie aikaa ennen kuin sen ideologia ja ajattelutapa siirtyvät koulun henkilöstön arjen käyttöomaisuudeksi. Yksi iso muutos on, että erityisopetuksen sijaan puhutaan tuesta. Aikaisemmin keskityttiin siihen, että kaikenlainen tukeminen on ammattilaisten eli erityisopettajien tehtävä ja muut voivat osallistua vain sen pohtimiseen, millaisia erityisopetuksen muotoja mahdollisesti tarjotaan. Nyt vastuu tuen tarjonnasta on koko kouluyhteisöllä. Erityisopetus eri muodoissaan on toki edelleen kaikkien tukimuotojen äiti. Konkreettisesti yleinen tuki koskettaa kaikkia opettajia, kun taas tehostettu ja erityinen tuki kuuluvat ennemminkin erityisopettajien toimenkuvaan.

Tukiopetusta on tarjottu koko peruskoulujärjestelmän ajan, mutta sen rooli on jäänyt vähäisemmäksi jo pelkästään sen määrän piene-
nemisen takia. Kansakoulujärjestelmässä tunnettiin niin sanottu laiskankäläsky, joka luonteeltaan oli enemmänkin rankaiseva kuin tukeva.

Siirtyminen tukiopetuksen käsitteeseen valmisteli asennemuutosta humanimpaan ja ymmärtävämpään suuntaan.

Tässä kirjassa tarkastellaan, miten tukea tarvitsevien oppijoiden kokonaisvaltainen ohjaus ja opetus voidaan suunnitella, toteuttaa, arvioida ja kehittää yhteistyössä eri toimijoiden kanssa. Toimijoita ovat oppija itse ja tämän huoltajat, erityisopettaja, luokan- tai aineenopettaja, opinto-ohjaaja ja muut koulun sisäiset ja ulkoiset yhteistyön osapuolet. Kirjan tavoitteena on lisätä eri yhteistyöosapuolten ymmärrystä, miten he voivat omalta osaltaan olla edistämässä tukea tarvitsevien oppijoiden kasvu- ja oppimisprosessia.

Tekstejä tuotettaessa kirjoittajien mielessä yksi merkittävä kohde-ryhmä ovat olleet kaikki ne ammattilaiset, jotka työskentelevät lasten ja nuorten parissa yläkoulusta lähtien. Teemat soveltuvat kyllä kaikille alkaen varhaiskasvatuksesta, mutta kirjoittajia on ohjannut ajatus varhaisnuorista lähtevästä toimintaympäristöstä. Tekstit on pyritty kirjoittamaan siten, että ne avautuisivat ilman kasvatustieteen syvällistä teoreettista asiantuntemusta. Pyrkimys on ollut pitää kuvattut ilmiöt lähellä käytännön elämää. Tekstit on tuotettu eri ammattilaisten tarpeisiin. Tärkeimpiä ryhmiä ovat oppilaanohjaajat ja erityisopettajat. He ovat koulun arjessa juuri ne ammattilaiset, jotka tunnistavat haasteet ja jotka pohtivat keinoja vastata haasteisiin. Eri opettajaryhmätkään eivät aina välttämättä ymmärrä toistensa puhetta ja tarpeita, saati moniammatillisen yhteistyön muut osapuolet, kuten psykologit, sosiaalityöntekijät ja terveydenhoidon ja kuntoutuksen monet ammattilaiset.

Kirja jakaantuu kolmeen pääosaan, jotka käsittelevät (I) osallisuuden edistämistä, (II) yksilöllisten tukitarpeiden kuvailua sekä (III) ohjauksen ja erityisopetuksen yhteistä tehtävää lapsen tai nuoren oppimisen tukijana. Voi ajatella metaforan avulla, että ohjaaminen suuntaa katseen horisonttiin ja erityisopetuksen avulla päästään vaikeakulkuisen maaston yli.

Kirjan ensimmäinen osa, *Osallisuuden edistäminen yhteiskunnassa ja oppilaitoksissa*, avaa yleisesti ohjauksen ja erityisopetuksen roolia. Artikkeleissa pohditaan, miten ohjauksella ja erityisopetuksella

voidaan edistää tukea tarvitsevien nuorten osallisuutta kasvamisen ympäristöissään. Liikkeelle lähdetään poikkeavan oppilaan käsitteestä ja tarkastellaan, miten sen määrittelyt ovat muuttuneet eri aikoina (Kivirauma). Seuraavaksi avataan ohjauksen ja neuvonnan käsitteitä sekä teoriaperustaisesti että käytännön työn organisoinnin kannalta painottaen yhteistyötä (Puukari ja Parkkinen). Osan päättää kolmiportaisen tuen mallin esittely ja luonnehdinta siitä, miten erityisopetus ja ohjaus nivoutuvat toisiinsa (Björn, Savolainen ja Jahnukainen).

Toinen osa, *Yksilölliset tukitarpeet oppimisessa ja elämäntulussa*, on sivumäärältään kirjan laajin osa, jossa tarkastellaan oppijoiden tukitarpeita monista yksilöllisistä lähtökohdista käsin. Tuen tarvetta syntyy, jos oppimista hankaloittavat luki- tai matematiikan vaikeudet, motivaation puute tai heikko kiinnittyminen kouluun. Yhtä lailla vamma tai vammautuminen luo tuen tarvetta. Artikkeleissa tuodaan esille sekä teoreettisia että käytännöllisiä näkökulmia siihen, kuinka tukea tarvitsevien oppijoiden oppimista ja koulupolulla etenemistä voidaan edistää.

Lukemisen, kirjoittamisen ja matematiikan oppimiseen liittyy aika yleisesti haasteita, ja niihin on kokemuksen ja tutkimuksen perusteella olemassa monenlaisia keinoja puuttua (Mäkihonko, Hakkarainen ja Holopainen). Sosioemotionaaliset haasteet ovat aina ajankohtaisia ja puhuttavat ja toisaalta kuluttavat voimavaroja. Niitä pidetään yleensä vaikeina ongelmina ja häiriöinä, mutta niihinkin voidaan reagoida rakentavasti kehittämällä sosioemotionaalisia taitoja luontevana osana opinpolkua (Kuorelahti ja Lappalainen). Huomion kiinnittäminen oppijan vahvuuksiin ja onnistumisiin heikkouksien ja epäonnistumisten sijaan lisää motivaatiota, mikä puolestaan vahvistaa hyvinvointia ja kiinnittymistä koulutukseen (Sointu, Virtanen, Lappalainen ja Hotulainen).

Yksilölliset tapauskertomukset avaavat näköaloja, miten käytännössä erilaisten oppimisen ja elämän haasteiden keskellä eläviä oppijoita voidaan tukea löytämään uudelleen oppimisen mielekkyys ja sen kautta askeleita oman tulevaisuuden hahmottamiseen (Puukari ja Parkkinen). Mielenterveyden tukeminen osana ohjausprosesseja on

joissakin tapauksissa nuoren koko koulunkäynnin, arjessa selviytymisen ja viihtymisen kannalta hyvin keskeistä. Henkinen taakka pahimmillaan voi johtaa koulutuksen keskeytymiseen ja pahoinvoinnin lisääntymiseen (Kosonen). Osassa kuvataan myös nuorten minäpystyvyyteen keskittynyttä Ohjaamo-hanketta, jossa minäpystyvyyttä vahvistamalla voitiin tukea nuorten koulutuspolkuja (Söderholm).

Siirtyminen koulusta toiseen tai eteneminen perusasteelta toiselle asteelle on osa kehitystä, ja varsinkin nivelvaiheisiin voi liittyä hyvinvointia uhkaavia tekijöitä. Näissäkin saumakohtissa osallisuuden ja minäpystyvyyden kokeminen on avainasia, etenkin jos tuen tarpeet ovat hyvin laaja-alaisia (Vellonen ja Äikäs). Jokainen opettaja tapaa oppimisvaikeuksiinsa tukea tarvitsevia peruskoululaisia lähes kaikissa opetusryhmissään, joten näiden nuorten koulutus- ja ammatinvalintaan liittyvästä ohjausprosessista tarvitaan perustietoa (Sinkkonen, Puhakka ja Meriläinen).

Kolmas osa, *Ohjaus ja erityisopetus yhteistyön näkökulmasta*, keskittyy yhteistyöhön ja yhteistyöverkostoihin, joiden avulla ohjaus ja erityisopetus voivat edistää erilaista tukea tarvitsevien oppijoiden oppimista ja elämänpolun hahmottamista. Perhe on aina tärkeässä asemassa, olipa kyse lapsista tai nuorista. Kolmannen osan aluksi tarkastellaan perheiden kanssa tehtävän yhteistyön mahdollisuuksia erityisesti yläkoulun oppilaan ohjauksen näkökulmasta (Rantala ja Uotinen). On hyvä pysähtyä kunnolla myös vanhemman näkökulmaan: koulun arki voi näyttää siitä käsin tyystin erilaiselta kuin koulun ammattilaisten mielestä (Rantanen, Vehkakoski, Kurkinen ja Kilpeläinen).

Opiskelijahuolto olisi nähtävä koko koulu yhteisön toimintakulttuurin osana, joka tavalla tai toisella koskettaa kaikkia opettajia ja työntekijöitä. Tämä näkökulma voi monesti unohtua ja ajatellaan opiskelijahuollon olevan vain siihen erikseen palkattujen ja koulutettujen tehtävä (Koskela). Laaja-alaisen tai intensiivisen tuen tarpeeseen voidaan vastata myös erityisoppilaitoksen avulla, ja niistä esimerkkinä nostetaan Valteri eli verkostomainen ja valtakunnallinen oppimis- ja ohjauskeskus, jonka osaaminen erityisen tuen alalla on laajasti tunnustettua (Siiskonen, Alila, Hännikäinen, Pitkänen, Walle, Kaakkuriniemi ja Häyrynen).

Osan lopuksi avataan monialaista yhteistyötä. Yhteistyön osapuolet voivat edustaa hyvinkin erilaisia ammattikuntia, kuten luokan- tai aineenopettaja, erityisopettaja, rehtori, kuraattori, oppilaanohjaaja, kouluterveydenhoitaja, ammatinvalinnan ohjaaja ja sosiaalityöntekijä. Tarvitaan hyvää koordinaatiota ja johtamista, kun tehdään yhteistyötä erityistä tukea ja ohjausta tarvitsevan lapsen tai nuoren asioissa (Nykänen, Risku ja Puukari).

Toivomme tämän teoksen artikkeleiden avaavan uusia yhteistyön oivalluksia kouluissa toimivien ammattilaisten työssä. Kirjan perusidea oli yhdistää ohjausalan ja erityispedagogiikan osaamiset ensimmäistä kertaa yksiin kansiin. Käytännön työssä tätä perusoivallusta on toki toteutettu aikaisemminkin, kun tuen tarpeessa olevat oppilaat pakottavat ohjaajat ja erityisopettajat päivittäin huomaamaan heidät yliaktiivisuudellaan, poissaolollaan tai oppimisen hankaluuksillaan. Laadukas ohjaus ja oikea-aikainen oppimisen tuki pitävät kaikki oppilaat opintiellä.